

Відгук
офіційного опонента Кушніра В. Г.
на дисертацію Галайчука Володимира Васильовича
«Домашні духи в традиційних уявленнях українців»,
представлену до захисту на здобуття наукового ступеня доктора
історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія

Дослідження проблем традиційної демонології українців не втрачає своєї актуальності й продовжує викликати жваве зацікавлення серед науковців різних гуманітарних профілів, зокрема серед етнологів.

Важливу частину демонологічної системи українців і слов'ян загалом складають уявлення про так званих «домашніх духів». Комплексної розвідки на цю тематику досі не було, хоч народознавці зверталися до неї ще від другої половини XIX ст. (Суттєвою прогалиною у дослідженні теми домашніх духів, як слушно зауважує В. Галайчук, стали тільки радянські часи, коли звернення до явищ духовної культури українців, а тим більше міфології чи конкретно демонології, м'яко кажучи, не віталися).

Дисертація виконана на відділі історичної етнології Інституту народознавства НАН України в межах науково-дослідної теми «Матеріальна та духовна культура українців у народознавчому дискурсі: традиції та інновації» (державний реєстраційний номер 0115U005546). Тема дисертації відповідає спеціальності 07.00.05 – етнологія.

Метою дисертаційної роботи є дослідження комплексу традиційних уявлень українців про домашніх духів як персонажів нижчої міфології. Сформульовані автором завдання передбачають розкриття основних положень дисертації, залучення нових джерел, встановлення основних типологічних ознак домашніх духів як персонажів традиційного українського народного демонікону, визначення загальноукраїнських рис, локальних та регіональних особливостей уявлень про домашніх духів тощо.

Взявши за об'єкт дослідження традиційні демонологічні уявлення та вірування українців про домашніх духів як персонажів народного демонічного пантеону, автор з'ясовує походження та основні типологічні риси представників цієї демонологічної категорії, ареали поширення пов'язаних з ними уявлень та вірувань. Отже, об'єкт і предмет дослідження логічно взаємопов'язані в контексті теми дисертації.

Хоча дослідження В. Галайчука охоплює насамперед етнічну територію українців, для порівняння він широко залучає матеріал з демонології інших слов'янських етносів, а за необхідності звертається й до міфології балтійців та германців. Щодо хронологічних меж, то вони зумовлені використанням

джерельної і теоретично-змістової бази. Верхньою хронологічною межею є сучасність, а нижня, обмежуючись в загальному першою половиною XIX ст., подекуди суттєво посувається вглиб, зокрема при використанні археологічних матеріалів і спробах знайти витоки певних демонологічних вірувань.

Теоретико-методологічна основа дисертаційного дослідження включає основні принципи і методи, які забезпечують всебічне розкриття теми у межах сформульованих завдань і мети дослідження. Основою дослідження стали праці провідних українських та зарубіжних етнологів. При цьому найвиразніше в дисертації простежується застосування комплексного підходу і методу польового дослідження. Роботу виконано на основі широкого кола джерел та літератури, але найактивніше автор використовує власні польові записи з історико-етнографічної Волині, Покуття, Бойківщини, Гуцульщини, Полісся.

Новизна отриманих результатів визначається насамперед введенням в обіг значної кількості досі не опублікованих ще польових етнографічних матеріалів, а також комплексністю розгляду уявлень про домашніх духів. Автор суттєво уточнює і доповнює окремі типологічні характеристики розглядуваних персонажів, ареали побутування тих чи інших уявлень, розвиває ідеї щодо походження уявлень про домашніх духів тощо.

Варто заакцентувати на практичному значенні отриманих результатів. Крім того, що матеріали й теоретичні положення дисертації можна використати при написанні інших наукових праць на дотичну тематику, вони дають цінний фактаж для укладення навчальних курсів з народної демонології українців, а також для прочитання лекцій на етнографічних фестивалях, для створення кіно- і мультиплікаційних фільмів тощо. Це, безсумнівно, сприятиме популяризації народної культури.

Основні положення дисертаційної роботи пройшли різні форми апробації, розглядались на засіданнях кафедри етнології ЛНУ ім. І. Франка та відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України, міжнародних наукових конференціях та семінарах в Україні і за кордоном. У монографіях та статтях, більшість з яких написані одноосібно, висвітлюються питання, які є базовими для представленого дисертаційного дослідження. Здебільшого це праці, безпосередньо присвячені окремим різновидам домашніх духів чи побутуванню уявлень про них на тих чи інших українських теренах; також – праці, де ця тема представлена в загальному демонологічному контексті чи крізь призму традиційної поховально-поминальної, календарно-побутової, будівельної обрядовості.

Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури. Кожен розділ має підрозділи, які концентрують увагу на ключових позиціях.

У розділах дисертації розглянуто історіографію і джерела, методологічну основу дослідження, послідовно висвітлено уявлення українців про різні типи домашніх духів: про тип генетично похідного від душі померлого предка «домовика», про так званого «домашнього чорта», про «домашню змію» й ласку; додатково розглянуто уявлення про ластівку й лелеку, які хоч не виокремлюються в окремі типи, проте мають певні ознаки «домашніх духів».

В. Галайчук активно використав матеріали класичного етнографічного фонду, як-от праці Павла Чубинського, Василя Милорадовича, Петра Іванова, Володимира Гнатюка, Василя Кравченка. Залучив до свого дослідження сучасні праці етнологів – Надії Войтович, Василя Короля, Надії Вархол, Анастасії Кривенко. Водночас важливе місце у його роботі зайняли етнолінгвістичні матеріали й теоретико-методологічні розробки, на які, як автор зазначив, він постійно орієнтувався. Це науковий доробок Людмили Виноградової, Єлени Левкієвської, Наталії Хобзей та ін.

Заслугує схвалення добре знання автором праць не лише з вищої міфології та народної демонології, але й з поховально-поминальної (Олександр Котляревський, Антін Онищук, Валентина Конобродська), календарно-побутової (Василь Доманицький, Тетяна Пархоменко), будівельної обрядовості (Альберт Байбурін, Роман Сілецький) тощо.

Для порівняння з іншими слов'янськими етносами у дисертаційній роботі широко залучено праці Адама Богдановича, Павла Шейна, Михайла Чулкова, Володимира Даля, Дмитра Зеленіна, Павла Ровинського, Вука Чайкановича, Адама Чорного, Йозефа Грохманна, Лукаша Голембійовського, Александра Брюкнера та інших відомих дослідників.

Володимир Васильович зазначає вельми актуальну проблему достовірності інформації, джерела, тому цілком слушно зауважує, що одним із завдань дослідника є критичний аналіз друкованих текстів, повідомлень, записів. На цьому тлі суттєво зростає значимість його власних польових досліджень. В основному ж опонована робота ґрунтується на матеріалах більш ніж двадцятилітніх польових пошуків автора. Власними експедиційними дослідженнями він охопив низку районів Вінницької, Волинської, Житомирської, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Рівненської, Тернопільської, Хмельницької та Чернігівської областей.

У розділах, безпосередньо присвячених розгляду уявлень про домашніх духів, В. Галайчук характеризує й аналізує такі аспекти, як їхні назви,

походження, вигляд, час прояву, локалізація, функції. Зупиняється на розгляді питань про власників «домашнього чорта» та умови «співжиття» з ним, про вплив уявлень про домовика на добір масті худоби у господарстві, про значення першого відвідувача нової хати – «засідича» – для забезпечення добробуту господарства. Розглядає способи протидії домашньому духові та обереги від нього, варіанти годівлі та задобрювання домашнього духа, запрошення домовика в нову хату і пов'язані з ним обрядодії при переселенні у нове житло.

Характеризуючи хтонічні різновиди домашніх духів – типи «домашньої змії» та ласки, – автор обґрунтовує тезу про індоєвропейську основу культу «домашньої змії», з'ясовує особливості ставлення до вужів та гадюк залежно від того, чи людина контактує з ними в себе на обійсті чи у місці їхнього природного побутування, у лісі чи в полі, звертається до народних уявлень, що зближують ці два типи: віра в «отруйність» вужа та ласки, їхній зв'язок з коровою тощо. Щодо ластівки й лелеки автор слушно зауважує, що хоч ці тварини і мають певні ознаки домашніх духів, проте, на відміну від ласки та змії, не складають окремих типів цієї демонологічної підсистеми, насамперед внаслідок відсутності такого безпосереднього ототожнення в народній традиції.

Цілком виправданими є перманентні звернення автора до похоронно-поминальної проблематики. Такі явища, що у переказах дійшли й до наших днів, як поховання покійних під порогом житла, у підпечі чи під столом, неподалік хати – наочно ілюструють відповідний вектор розвитку уявлень про домашніх духів і пояснюють віру в те, чому домовик має бути присутнім буквально в кожній хаті.

Звернення до календарно-побутової обрядовості дає вагомий матеріал насамперед щодо годівлі домовика, яку нерідко приурочували до календарно маркованих періодів, як-от Чистий четвер, Вілія чи Багатий вечір, – це також, поза сумнівом, співвідносить домашнього духа з уявленнями про душі померлих, які потрібно «годувати». У випадку з ласицею привертає увагу зв'язок цієї тварини з днем святого Власія – можливо, «правонаступника» дохристиянського опікуна худоби Велеса.

Широке поле для з'ясування питань, пов'язаних з темою домашніх духів, становить будівельна обрядовість. Це і скерована на забезпечення добробуту господарства так звана «будівельна жертва», і супроводжувані обрядодіями ритуальні варіанти запрошення домовика тощо. Ці та низка інших аспектів скрупульозно відображені й проаналізовані в дисертації В. Галайчука.

Висновки дисертаційної роботи логічно обґрунтовано змістом її основних розділів. Варто погодитись з дисертантом, що вірування у домашніх духів становлять один із найдавніших пластів духовної культури українців та інших

слов'янських етносів, адже генетично у своїй переважній частині походять із міфологічних уявлень про душі предків, котрі після смерті опікуються живими родичами. Важливою є й теза В Галайчука про те, що на етнічних теренах України рівночасно представлені усі типи домашніх духів, хоча з відмінним ступенем інтенсивності й у неоднаковій інтерпретації, – це до певної міри пояснює таку, на перший погляд, відчутну різницю між демонологічними уявленнями різних етнографічних районів.

Попри загальний високий науковий рівень роботи, деякі її аспекти викликають зауваження й питання, що потребують уточнень, додаткових роз'яснень.

1. Відомості з підрозділу 2.1 *«Назви співвіднесених з домовиком домашніх духів»* варто було би перенести у вступну частину, для загальної характеристики уявлень слов'ян про домашніх духів.

2. Вбачається доцільною певна уніфікація відомостей, які пов'язують тему домашніх духів з будівельною обрядовістю, зокрема підрозділу 2.8 *«“Засідич” хати у контексті забезпечення добробуту господарства»* з підрозділами 2.11 *«Запрошення домовика в нову хату»* і 2.12 *«Пов'язані з домовиком обрядодії при переселенні у нове житло»*.

3. При покликанні на архівні справи здебільшого відсутні вказівки на номер аркуша, на який здійснюється покликання.

4. На мій погляд, тема співвіднесення уявлень про домовика і про домашнє вогнище вартує окремого розгляду. Також хотілося б чіткішого формулювання власної позиції автора щодо цього співвіднесення.

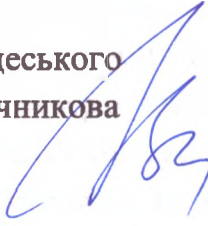
Зазначені зауваження і запитання рекомендаційні за характером і не зменшують наукової цінності дисертаційного дослідження. Дисертація відзначається науковою новизною та практичним значенням. Володимир Васильович суттєво поповнив фактологічну базу своїми науковими розробками, ввів до наукового обігу новий корпус джерел з української демонології. Основні положення, які визначають новизну дослідження і відображені в розділах і підрозділах, пройшли потрібну апробацію у вигляді доповідей на конференціях, у надрукованих у фахових виданнях статтях.

Можна констатувати, що наукові положення і висновки належно обґрунтовані, мають наукову і практичну цінність. Вони можуть використовуватися у навчальному процесі вищих закладів освіти, для написання лекційних курсів з етнології, краєзнавства, навчально-методичних розробок, посібників і підручників.

Анотування дисертації відповідає вимогам як за структурою, так і за оформленням. Зміст анотування ідентичний з текстом дисертації. Основні положення тексту анотування співпадають з текстом дисертації.

Отже, дисертаційна робота Галайчука Володимира Васильовича є завершеною науковою працею, в якій отримано вагомий, теоретично обґрунтований та практично значущий результат. За науковим рівнем, обґрунтованістю основних положень і висновків, практичним значенням дисертаційна робота «Домашні духи в традиційних уявленнях українців», представлена до захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія, відповідає вимогам, викладеним у п. 9, 10 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України № 1159 від 30 грудня 2015 року), а його автор Галайчук Володимир Васильович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.05 – етнологія.

Доктор історичних наук, професор кафедри
археології та етнології України,
декан факультету історії та філософії Одеського
національного університету імені І.І.Мечникова

 Кушнір В.Г.

Підпис Кушніра В.Г. засвідчую
Проректор
Одеського національного університету
імені І.І.Мечникова

 Ніколаєва М.І.